

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

СІВАК ОКСАНА ВАЛЕРІЇВНА

УДК 343.125:343.137.5

**ЗАПОБІЖНІ ЗАХОДИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ
ЩОДО НЕПОВНОЛІТНІХ**

12.00.09– кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

**Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук**

Київ – 2016

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Національній академії внутрішніх справ,
Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник –

кандидат юридичних наук, доцент

Тимошенко Юрій Петрович,

Інститут кримінально-виконавчої служби,

доцент кафедри кримінального права, процесу та кримінології.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор

Лук'янчиков Євген Дмитрович,

Національний технічний університет України

«КПІ» імені І. Сікорського,

професор кафедри інформаційного права

та права інтелектуальної власності;

кандидат юридичних наук, доцент

Сисоєнко Григорій Іванович,

адвокат Адвокатського об'єднання «А.ДВА.КА.Т».

Захист відбудеться «15» грудня 2016 р. о 14 годині на засіданні спеціалізованої
вченої ради Д 26.007.05 у Національній академії внутрішніх справ за адресою:
ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Національної академії внутрішніх
справ за адресою: ДП-680, м. Київ, пл. Солом'янська, 1.

Автореферат розіслано «09» листопада 2016 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Д. О. Савицький

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Запровадження у нормах Кримінального процесуального кодексу України практично нової системи запобіжних заходів, у тому числі й до неповнолітніх, не завжди є вдалим, обґрунтованим та корисним. Зміни в законодавстві насамперед повинні забезпечувати збалансовану діяльність правоохоронних органів, компетенція й порядок дій яких чітко визначені законом. Будь-які зміни до законодавства повинні відповідати потребам практики, рівню розвитку суспільства, історії розвитку законодавства та менталітету тієї країни, де діятиме зазначене законодавство.

Європейський суд з прав людини (далі – ЄСПЛ) звертає увагу на поширене застосування щодо неповнолітніх такого запобіжного заходу, як тримання під вартою. Це пояснюється неефективною системою запобіжних заходів, відсутністю альтернативних триманням під вартою заходів, які б застосовувалися виключно щодо неповнолітніх. Деякі неізоляційні запобіжні заходи, передбачені чинним Кримінальним процесуальним кодексом України (далі – КПК), у тому числі й передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд, які могли б бути альтернативою триманням під вартою, майже не застосовуються, оскільки одні часто ігноруються практичними працівниками, а інші є неефективними.

Завдяки дослідженням таких науковців, як М.С. Алексєєв, Ю.П. Алєнін, В.П. Бож'єв, В.І. Галаган, Ю.М. Грошевий, А.Я. Дубинський, З.Д. Єнікєєв, З.З. Зінатулін, О.В. Капліна, З.Ф. Коврига, В.М. Корнуков, Ю.Д. Лівшиц, Л.М. Лобойко, Є.Д. Лук'янчиков, П.І. Люблінський, В.Т. Маляренко, О.Р. Михайленко, М.М. Михєєнко, С.І. Мінченко, В.Т. Нор, І.Л. Петрухін, Д.П. Письменний, В.О. Попєлюшко, В.В. Рожнова, В.М. Савицький, В.І. Сліпченко, О.М. Слободян, С.М. Стахівський, Г.І. Сисоєнко, О.Ю. Татаров, В.М. Тертишник, Ю.П. Тимошенко, О.І. Тищенко, І.Л. Трунов, Л.Д. Удалова, В.І. Фаринник, І.Я. Фойницький, О.Ю. Хабло, К.О. Чаплинський, О.Г. Шило, М.Є. Шумило, О.Г. Яновська тощо, нині достатньою мірою вирішено питання щодо сутності та значення запобіжних заходів, однак проблематика, пов'язана із застосуванням запобіжних заходів щодо неповнолітніх, є дискусійною та актуальною й до сьогодні.

Найбільш важливими в науковому розумінні для автора під час роботи над дисертацією були теоретичні розробки фахівців у галузі кримінального процесуального права, зокрема Є.М. Гідулянової, С.І. Глізнуци, О.О. Левендарєнка, Г.О. Омєльченка, В.Т. Очерєдина, С.В. Пастушенка, Л.К. Трунової, О.Ю. Хахуцяк та ін. Однак, незважаючи на значну кількість досліджень стосовно запобіжних заходів щодо неповнолітніх, не всі проблеми та аспекти піддані необхідному аналізу, узагальненню і відповідному відображенню, у зв'язку з чим вимагають якісно нового наукового обґрунтування й адаптації до умов сучасного розвитку держави.

Проблема застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх досліджувалась у наукових працях та юридичній літературі переважно на основі КПК 1960 року та часто без урахування міжнародного законодавства, що в сучасних умовах недостатньо відповідає потребам правозастосовної практики. Відтак, існує

об'єктивна необхідність у проведенні подальших наукових досліджень запобіжних заходів, що застосовуються до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, розробці рекомендацій стосовно вдосконалення чинного кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування, а також у перегляді та доповненні окремих наукових підходів із урахуванням сучасного законодавства, правозастосовної практики та міжнародних правових позицій. Це визначає актуальність теми дисертаційного дослідження, що й обумовило її вибір.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Обраний напрям дослідження узгоджується з положеннями Стратегії національної безпеки України, затвердженої Указом Президента України від 26 травня 2015 р. № 287/2015, ґрунтується на положеннях Плану заходів Міністерства внутрішніх справ України, спрямованих на реалізацію норм Кримінального процесуального кодексу України (наказ МВС України від 08 серпня 2012 р. № 685), відповідає Пріоритетним напрямам наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015-2019 рр. (наказ МВС України від 16 березня 2015 р. № 275), Основним напрямом наукових досліджень Національної академії внутрішніх справ на 2014-2017 рр., схваленим вченою радою Національної академії внутрішніх справ (протокол від 29 жовтня 2013 р. № 28). Тему дисертаційного дослідження затверджено на засіданні вченої ради Національної академії внутрішніх справ 24 грудня 2013 р. (протокол № 32) та включено до Переліку тем дисертаційних досліджень Національної академії правових наук України (реєстр. № 1218, 2013 р.).

Мета і задачі дослідження. *Мета* роботи полягає у розробленні теоретичних положень, правових засад та практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення системи запобіжних заходів через її доповнення новими, які б застосовувалися виключно до неповнолітніх, а також на вдосконалення правового регулювання запобіжних заходів та практики їх застосування органами розслідування, прокуратури та суду.

Для досягнення зазначеної мети було визначено такі *задачі*:

- охарактеризувати становлення та розвиток інституту запобіжних заходів щодо неповнолітніх у кримінальному судочинстві України та запропонувати власну періодизацію їх генези;
- визначити основні теоретико-правові засади застосування запобіжних заходів та встановити співвідношення заходів забезпечення кримінального провадження і заходів кримінально-процесуального примусу;
- узагальнити зарубіжний досвід застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх у кримінальному судочинстві;
- з'ясувати мету та підстави застосування запобіжних заходів до неповнолітніх у кримінальному провадженні;
- обґрунтувати та охарактеризувати обставини, що характеризують особу неповнолітнього, під час вирішення питання про застосування щодо нього запобіжного заходу;
- розкрити особливості домашнього арешту та тримання під вартою при їх застосуванні до неповнолітніх та запропонувати напрями їх удосконалення;

- висвітлити актуальність та значення застосування запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого) під нагляд для забезпечення прав останнього та ефективності кримінального провадження;

- розробити пропозиції для удосконалення реалізації запобіжних заходів щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених під час кримінального провадження;

- внести пропозиції та рекомендації щодо удосконалення законодавства у контексті розглядуваних у роботі питань.

Об'єкт дослідження – правовідносини, що виникають, розвиваються та припиняються при застосуванні запобіжних заходів щодо неповнолітніх.

Предмет дослідження – запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

Методи дослідження. Для вирішення поставлених задач і досягнення мети було застосовано сукупність методів і прийомів наукового пізнання, що дозволили всебічно дослідити об'єкт дослідження. *Історико-правовий* метод дозволив дослідити розвиток запобіжних заходів на території України та за кордоном в різні історичні періоди (підрозділи 1.1, 1.3). *Діалектичний* метод наукового пізнання був використаний для дослідження правової природи та ознак запобіжних заходів, які застосовуються щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні (підрозділ 1.2, розділ 3). Метод *системного аналізу*, а також *системно-структурний* та *формально-логічний* методи надали можливість з'ясувати правову природу та особливості процесуального порядку застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених (підрозділи 2.1, 2.2, розділ 3). Завдяки *порівняльно-правовому* методу були проаналізовані погляди вчених стосовно окремих ознак та аспектів застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх, а також норми чинного кримінального процесуального законодавства України і законодавства інших держав у межах предмета дослідження (підрозділи 1.1-3.2). За допомогою *формально-юридичного* методу досліджувалися правові норми Конституції України, чинного КПК України, інших законів України, з'ясовувалися зміст і значення використаних у них понять і термінів, обґрунтовувалися висновки і пропозиції щодо їх зміни та доповнення (підрозділи 1.1-3.2). *Структурно-функціональний* метод було використано при аналізі процесуальних повноважень суб'єктів, які ініціюють та застосовують запобіжні заходи щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні (підрозділ 2.2, розділ 3). *Соціологічний* метод дозволив вивчити погляди та позиції юристів-практиків і слідчих з питань, що досліджувалися, а *статистичний* – узагальнити результати вивчення матеріалів кримінальних проваджень та анкетування. За допомогою методів *моделювання* і *прогнозування* було сформульовано конкретні пропозиції щодо вдосконалення чинного КПК України.

Емпіричну базу дослідження становлять офіційні дані судової статистики Верховного Суду України та Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ за 2012 р. – березень 2016 рр.; результати анкетування 173 слідчих та керівників слідчих підрозділів різних областей Національної поліції України та вивчення 186 матеріалів кримінальних проваджень в частині застосування запобіжних заходів за період 2014 р. – квітень 2016 р. Також

використано власний досвід практичної роботи дисертанта в слідчих органах Луцького міського відділу Управління Міністерства внутрішніх справ України у Волинській області.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що дисертація є першим в Україні комплексним дослідженням теоретичних і практичних аспектів застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. У дослідженні сформульовано низку положень і висновків, які є новими у концептуальному плані та важливими для юридичної практики, висунуто та обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення процесу ефективного застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх, які повною мірою забезпечують права і свободи останніх. Зокрема:

вперше:

– розроблено наукову періодизацію історичного розвитку запобіжних заходів щодо неповнолітніх у кримінальному судочинстві України, яка поділяється на шість основних етапів: 1) XIII ст. – 1742 р.; 2) 1742 – 1864 рр.; 3) 1864 – 1917 рр.; 4) 1917 – 1961 рр.; 5) 1961 – 2012 рр.; 6) з часу прийняття КПК України 2012 р.;

– обґрунтовано пропозицію про доповнення системи спеціальних запобіжних заходів, які застосовуються до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених, таким новим запобіжним заходом, як «поміщення неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу» як альтернативи триманню під вартою;

– допит законного представника неповнолітнього запропоновано виділити в самостійний вид допиту для обов'язкового з'ясування обставин, що характеризують неповнолітнього та сприятимуть ефективному обранню запобіжного заходу щодо останнього;

– обґрунтовано доцільність внесення запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд (ст. 493 КПК України) до переліку запобіжних заходів, які закріплені у ст. 176 КПК України (Загальні положення про запобіжні заходи);

удосконалено:

– поняття «запобіжні заходи», під якими розуміються найсуворіші заходи процесуального примусу, що обмежують конституційні права громадян, не порушуючи принципу презумпції невинуватості, застосовуються слідчим суддею, судом за погодженням прокурором клопотанням слідчого до підозрюваного, обвинуваченого, мають превентивний (профілактичний) характер для забезпечення успішного здійснення досудового провадження та судового розгляду кримінальних правопорушень, виконання підозрюваним, обвинуваченим процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам його можливої неправомірної поведінки, з метою та на підставі, передбачених ст. 177 КПК України, в окремих випадках можуть виступати як процесуальна реакція на допущене порушення, одночасно є й заходами кримінально-процесуальної відповідальності;

– перелік підстав застосування запобіжних заходів. Запропоновано доповнити ч. 2 ст. 177 КПК України підставою для застосування запобіжного заходу, якою вважати обставини, що свідчать про необхідність застосування конкретного виду

запобіжного заходу й переконують у тому, що жоден із більш м'яких запобіжних заходів не може запобігти вказаним у ч. 1 ст. 177 КПК України ризикам;

– процесуальний порядок застосування запобіжних заходів щодо неповнолітнього шляхом попереднього допиту останнього прокурором, який здійснює нагляд за розслідуванням кримінального правопорушення, в якому підозрюється, обвинувачується неповнолітній;

– редакцію ст. 485 КПК України, що полягає у доповненні положенням про обов'язковість встановлення визначених обставин перед застосуванням запобіжного заходу до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого (якщо виникла необхідність для його застосування);

дістало подальший розвиток:

– обґрунтування наукової пропозиції про зміну або скасування запобіжного заходу у вигляді передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд у випадку досягнення ним повноліття (18 років) чи укладення шлюбу;

– наукова пропозиція щодо передбачення в КПК спеціального запобіжного заходу до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених у вигляді передання під нагляд спеціалізованому органу Національної поліції України (в частині виконання останніми поліцейського заходу «Поліцейське піклування», передбаченого ст. 41 Закону України «Про Національну поліцію»);

– положення щодо долучення до клопотання про застосування запобіжного заходу анкети (звіту) про неповнолітнього, щодо якого ініціюється застосування запобіжного заходу, складеної відповідно до вимог ст. 485, 487 КПК України.

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що сформульовані й аргументовані у дисертаційному дослідженні теоретичні положення, висновки, пропозиції та рекомендації є самостійним внеском у теорію та практику кримінального процесу і можуть бути використані у:

– *законотворчій діяльності* – при внесенні змін і доповнень до чинного КПК України, зокрема до ст. 176; ч. 1, 2 ст. 177 (дод. п. 6); ст. 179; ст. 180; ч. 1 ст. 201; ч. 3 ст. 184; ст. 485; ст. 488; ч. 2 ст. 492; ст. 493 (лист Комітету Верховної Ради України з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності від 14 січня 2016 року № 04-18/12-12-8);

– *правозастосовній діяльності* – під час здійснення кримінального провадження щодо кримінальних правопорушень, вчинених особами, які не досягли вісімнадцятирічного віку, при розробленні та вдосконаленні відомчих нормативно-правових актів, підготовки методичних рекомендацій з питань застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх (акт впровадження слідчого управління УМВС України у Волинській області від 02 жовтня 2014 року; акт впровадження Головного слідчого управління МВСУ країни від 20 травня 2015 року);

– *освітньому процесі* – для підготовки лекцій, семінарів і практичних занять, організації самостійної та індивідуальної роботи з навчальних дисциплін «Кримінальний процес», «Адвокатура України», «Теорія судових доказів», «Практикум зі складання кримінально-процесуальних документів», а також у

рамках підвищення кваліфікації слідчих, органів прокуратури та суду (акт впровадження Національної академії внутрішніх справ від 03 березня 2015 року).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки та рекомендації, сформульовані в дисертації, оприлюднено на науково-практичних конференціях та круглому столі: «Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні» (м. Одеса, 14-15 лютого 2014 року); «Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених» (м. Харків, 17 квітня 2014 року); «Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов» (Республіка Молдова, г. Кишинів, 7-8 листопада 2014 року); «Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних правопорушень» (м. Київ, 20 листопада 2014 року); «Кримінологічна теорія і практика: досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення» (м. Київ, 26 березня 2015 року); «Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування органів внутрішніх справ» (м. Одеса, 22-23 квітня 2015 року); «Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні» (м. Київ, 09 квітня 2016 року); «Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики» (м. Київ, 08 липня 2016 року).

Публікації. Основні положення та висновки дослідження, що сформульовані в дисертації, відображено у чотирнадцяти наукових публікаціях, серед яких п'ять статей – у виданнях, включених МОН України до переліку наукових фахових видань з юридичних наук, одна стаття – у міжнародному науковому виданні, а також у восьми тезах, опублікованих у збірниках доповідей на науково-практичних конференціях та круглих столах.

Структура дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел (289 найменувань на 26 сторінках) і двох додатків на 9 сторінках. Повний обсяг дисертації становить 240 сторінок, із яких обсяг основного змісту роботи – 205 сторінок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми дисертації; визначено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами; з'ясовано мету, задачі, об'єкт і предмет дослідження, розкрито методологічні засади дослідження; висвітлено наукову новизну одержаних результатів та їх теоретичне і практичне значення; наведено дані про апробацію та публікації результатів дослідження, структуру й обсяг роботи.

Розділ 1 «Теоретичні основи запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» складається з трьох підрозділів, у яких досліджується генеза, поняття і класифікація запобіжних заходів та на підставі вивчення наукових розробок обґрунтовуються і формулюються наукові положення щодо місця цих заходів у системі заходів забезпечення кримінального провадження, а також проводиться аналіз зарубіжного досвіду законодавчого регулювання та практичного застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх.

У підрозділі 1.1 «Розвиток і сучасний стан наукових досліджень інституту запобіжних заходів у кримінальному процесі» розглянуто передумови виникнення та еволюція норм права, що формували інститут заходів забезпечення кримінального провадження, в систему яких входять запобіжні заходи. В історичному процесі становлення інституту запобіжних заходів щодо неповнолітніх на території України виділено такі його етапи:

– *перший*: з XIII ст. по 1742 р. – зустрічаються перші згадки про запобіжні заходи, найпоширенішим з яких була порука. Прийняттям Судебників 1497 та 1550 рр. введено новий запобіжний захід – віддачу за пристава. Справи про злочини неповнолітніх розглядав суд духовенства. Цей період характеризується проявами жорстокого поводження з дітьми, які вчинили правопорушення, з боку державних органів, які здійснювали кримінальне судочинство;

– *другий*: 1742 – 1864 рр. Відбувається становлення інституту заходів процесуального примусу як окремого інституту кримінального судочинства із визначенням системи запобіжних заходів, яка включала: 1) тримання під вартою та при поліції; 2) домашній арешт; 3) поліцейський нагляд; 4) віддання на поруки. До неповнолітніх застосовувалися найбільш м'які запобіжні заходи – поліцейський нагляд та домашній арешт;

– *третій*: 1864 – 1917 рр. – пов'язаний із Статутом кримінального судочинства, який містив вдосконалену та доповнену систему запобіжних заходів. Неповнолітніх до 14 років заборонялося утримувати під вартою, а до осіб віком від 14 до 17 років застосовувалися запобіжні заходи із загальної системи. У випадку застосування заходу, який обмежував свободу пересування (тримання під вартою), неповнолітнього поміщували до спеціальних дитячих установ закритого типу із суворим режимом, де їхнім перевихованням займалися відповідні фахівці. Таких осіб могли поміщати до притулків або в монастирі за їх віросповіданням. Термін такого запобіжного заходу не був визначеним і не враховувався до терміну відбування покарання. Поширеним запобіжним заходом щодо неповнолітніх було передання під нагляд поліції;

– *четвертий*: 1917 – 1961 рр. – період, який характеризується прийняттям КПК (1922, 1927 та 1960 рр.). Як альтернативу триманню під вартою неповнолітніх поміщали в реформаторії, де з метою превенції та ресоціалізації з ними займалися відповідні спеціалісти. У подальшому до системи запобіжних заходів було включено передання неповнолітнього під нагляд;

– *п'ятий*: з 1961 по 2012 рр. Його початок пов'язано із ухваленням КПК УРСР (1960 р.). Він містив норми, які закріплювали особливості провадження у справах про злочини неповнолітніх та порядок застосування запобіжних заходів. Затримання та тримання під вартою застосовувалися до неповнолітніх у виняткових випадках, а спеціальним запобіжним заходом було віддання неповнолітнього під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи;

– *шостий*: з 2012 р. і дотепер. Характеризується прийняттям Кримінального процесуального кодексу України, яким передбачено запобіжні заходи, визначено порядок їх застосування щодо неповнолітніх, формується практичний досвід реалізації положень даного інституту у судочинстві.

У підрозділі 1.2 «Правова природа та класифікація запобіжних заходів у кримінальному судочинстві України» досліджено розвиток наукових положень, аналіз яких дозволяє охарактеризувати сутність та зміст запобіжних заходів, які застосовуються щодо неповнолітніх, їх роль та місце в системі заходів забезпечення кримінального провадження, особливості розмежування та класифікацію, а також значення для розв'язання завдань кримінального судочинства.

Запропоновано нову дефініцію запобіжних заходів як найсуворіших заходів процесуального примусу, які обмежують конституційні права громадян, не порушуючи принципу презумпції невинуватості, застосовуються слідчим суддею, судом за погодженням прокурором клопотанням слідчого до підозрюваного, обвинуваченого, мають превентивний (профілактичний) характер, з метою забезпечення успішного здійснення досудового провадження та судового розгляду, виконання підозрюваним, обвинуваченим процесуальних обов'язків, а також запобігання спробам його можливої неправомірної поведінки на підставі, передбаченій ст. 177 КПК України. В окремих випадках можуть виступати заходами кримінально-процесуальної відповідальності за вчинене порушення.

Обґрунтовано, що запобіжні заходи, які застосовуються до неповнолітніх, мають виховний характер та виконують превентивну функцію. Аргументовано необхідність доповнення ст. 176 КПК України запобіжними заходами, які передбачені ст. 493, 508, 583, 584, що буде відповідати вичерпності їх переліку, встановленого законом.

Запропоновано класифікацію запобіжних заходів, які застосовуються до неповнолітніх, відповідно до виду примусу на: 1) фізично-примусові; 2) психолого-примусові. Аргументовано доцільність застосування до неповнолітніх переважно психологічно-примусових заходів, які можуть забезпечуватися: особистою обіцянкою, майновою відповідальністю й діями третіх осіб.

У підрозділі 1.3 «Зарубіжний досвід застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх» проведено аналіз особливостей кримінального судочинства в частині застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх у країнах пострадянського простору, європейських країнах та США.

Звертається увага на те, що в кримінальному-процесуальному законодавстві більшості розвинених країн світу відсутнє поняття запобіжних заходів. Щодо неповнолітніх у системі заходів забезпечення кримінального провадження міститься значний перелік обмежень та заборон, які застосовуються з метою забезпечення умов нормального здійснення кримінального судочинства, виконання покарання, а також виховання неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених.

З урахуванням зарубіжного досвіду (Франції, США, Республіки Польщі, Словенії та ін.) запропоновано доповнити систему запобіжних заходів спеціальним заходом – передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд спеціалізованому органу в справах дітей Національної поліції України.

Розділ 2 «Правові та організаційні засади застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» складається з трьох підрозділів і містить виклад теоретичних положень та процесуального порядку застосування, зміни та скасування запобіжного заходу в кримінальному

провадженні щодо неповнолітнього, а також характеристику обставин, що враховуються слідчим суддею (судом) при їх обранні.

У підрозділі 2.1 *«Мета та підстави застосування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх»* зазначається, що виконання завдань та додержання загальних засад кримінального судочинства передбачає чітку регламентацію мети й підстав застосування запобіжних заходів, обставин, що враховуються при їх обранні, та порядку розгляду судом питання про їх застосування.

Мету застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх класифіковано на: забезпечувальну, превентивну та виховну. Мета застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх повинна мати персоналізований (специфічний) характер та передбачати виховний вплив. Наведено форми її реалізації: 1) забезпечення виконання неповнолітнім покладених на нього загальних та додаткових процесуальних обов'язків; 2) запобігання спробам неповнолітнього перешкоджати здійсненню кримінального; 3) запобігання спробам неповнолітнього вчинити інше кримінальне правопорушення; 4) здійснення виховного впливу на неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

Визначено доцільним застосування процесуальних обов'язків, зазначених у ч. 5 ст. 194 КПК України, в кожному кримінальному провадженні щодо неповнолітнього за постановою слідчого, погодженою прокурором, у випадку незастосування запобіжного заходу щодо неповнолітнього взагалі, окрім обов'язку, передбаченого п.6, 9 ч.5 ст.194 КПК України.

Підстави застосування запобіжних заходів, які мають комплексний характер, пропонується доповнити положенням про наявність відомостей про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів для запобігання ризику чи ризикам, передбаченим ч. 1 ст. 177 КПК України.

У підрозділі 2.2 *«Порядок застосування, зміни та скасування запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх»* досліджено питання процесуального порядку ініціювання, розгляду, застосування, зміни та скасування запобіжних заходів щодо неповнолітніх та запропоновано способи їх удосконалення.

Встановлено, що в КПК України закріплено деякі особливості застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх, які полягають в: 1) урахуванні вікових та психологічних особливостей, роду занять неповнолітнього при застосуванні запобіжного заходу; 2) обмеженні застосування щодо неповнолітнього – затримання та тримання під вартою; 3) застосуванні до неповнолітнього спеціального запобіжного заходу – передання під нагляд (ст. 493 КПК України); 4) обов'язковій участі захисника та залученні законного представника неповнолітнього; 5) застосуванні запобіжного заходу щодо неповнолітнього спеціально уповноваженими слідчим, прокурором та слідчим суддею; 6) судовому розгляді питання застосування запобіжного заходу щодо неповнолітнього, який, насамперед, полягає у найменшому порушенні звичайного укладу життя неповнолітнього.

З метою запобігання можливим порушенням прав та інтересів неповнолітнього, запропоновано встановити чіткий порядок застосування запобіжного заходу, який

поділено на етапи: 1) пошук та обґрунтування в клопотанні необхідності обрання щодо неповнолітнього певного виду запобіжного заходу; 2) погодження слідчим клопотання про застосування запобіжного заходу з прокурором; 3) ознайомлення та надання копій клопотання та матеріалів неповнолітньому, його захиснику та законному представнику; 4) допит неповнолітнього підозрюваного прокурором; 5) підготовчі дії слідчого судді до судового розгляду клопотання; 6) розгляд слідчим суддею, судом клопотання; 7) з'ясування та встановлення причин та умов незастосування до неповнолітнього запобіжного заходу у вигляді передання під нагляд батьків, опікунів, піклувальників або адміністрації дитячої установи; 8) з моменту прийняття судом рішення про обрання (зміну чи скасування) запобіжного заходу та до закінчення строку його дії.

Обґрунтовано обов'язковий допит неповнолітнього прокурором перед вирішенням питання про обрання щодо нього запобіжного заходу.

Надано пропозицію щодо включення до переліку суб'єктів, які мають право подавати до місцевого суду клопотання про зміну запобіжного заходу, в тому числі скасування чи зміну додаткових обов'язків (ч. 1 ст. 201 КПК), законного представника неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого.

У підрозділі 2.3 «Фактичні дані про особу неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого у системі обставин, які використовуються при прийнятті рішення про застосування окремих запобіжних заходів» розкрито зв'язок обставин, які характеризують особу неповнолітнього з метою та підставами застосування запобіжних заходів, визначено їх значення для вирішення завдань кримінального судочинства щодо неповнолітніх.

Збирання інформації, що характеризує неповнолітнього, має здійснюватися до вирішення питання про застосування запобіжного заходу слідчим суддею (судом). Це підтверджується результатами проведеного дослідження. Так, 53 % респондентів вважають, що збирання таких даних має здійснюватися з початку досудового розслідування; 27 % – наприкінці досудового розслідування (зазначивши, що такі дані та відомості переважно мають значення для суду, а тому їх можна збирати наприкінці досудового розслідування); 20 % опитаних не надають значення даному питанню.

Аргументовано, що нехтування та неуважність слідчих до встановлення обставин, які характеризують особу неповнолітнього, нерозуміння їх ролі та значення в індивідуалізації обрання запобіжного заходу є однією із вагомих причин неправильного та неефективного його застосування.

За результатами опитування слідчих встановлено, що 79 % вважають за доцільне ввести в практику складання анкети (звіту) про неповнолітнього працівниками поліції у справах дітей для подальшого їх дослідження слідчими, прокурорами, що забезпечить економію часу, сприятиме правильному та об'єктивному прийняттю рішення про обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього на основі вивчення його особистості.

Запропоновано доповнити ч. 3 ст. 184 КПК України приписом про додавання до клопотання про застосування запобіжного заходу анкети (звіту) про неповнолітнього, складеної відповідно до вимог ст. ст. 485, 487 КПК України.

Для встановлення обставин психологічної природи, що впливають на обрання запобіжного заходу, пропонується закріпити у КПК України положення про участь спеціаліста-психолога у вивченні особи неповнолітнього. За ініціативи слідчого, прокурора або клопотанням сторони захисту спеціаліст-психолог повинен дослідити характерні психологічні ознаки неповнолітнього, які матимуть значення для обрання відповідного запобіжного заходу.

Розділ 3 «Застосування окремих видів запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх» складається з двох підрозділів, у яких досліджується зміст та практичне значення окремих видів запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх.

У підрозділі 3.1 *«Застосування щодо неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжних заходів у виді домашнього арешту та тримання під вартою»* розкрито сутність запобіжних заходів, які із загальної системи, передбаченої ст. 176 КПК України, найбільше обмежують конституційні права та свободи неповнолітнього, проаналізовано доцільність та ефективність їх застосування щодо неповнолітніх у кримінальному провадженні.

За даними вивчених кримінальних проваджень встановлено, що до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених застосовуються такі запобіжні заходи: особисте зобов'язання (44,3 %), домашній арешт (22,2 %), тримання під вартою (21,2 %), інші 12,3 % (особиста порука, застава, передання неповнолітнього під нагляд).

Наголошено, що домашній арешт є менш суворим запобіжним заходом, ніж тримання під вартою, але більш суворим за інші запобіжні заходи. Його застосування дозволяє неповнолітньому надалі жити звичайним життям, навчатися та залишатися під пильним наглядом батьків і працівників Національної поліції України у справах дітей. Застосовується у разі, коли немає необхідності в повній ізоляції особи, але слід обмежити свободу пересування, дозвілля, спілкування з певною категорією осіб.

Доведено, що домашній арешт може застосовуватися до особи, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі, крім випадків, коли особа вчинила злочин із застосуванням насильства або з погрозою його застосування, якщо злочин спричинив загибель людини, а також якщо щодо особи в цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у виді домашнього арешту.

За результатами дослідження встановлено, що найефективнішим запобіжним заходом до неповнолітнього 62 % респондентів вважають застосування домашнього арешту, 23 % – тримання під вартою.

З урахуванням зарубіжного досвіду запропоновано врегулювати в національному законодавстві положення щодо: визначення місця повної або часткової ізоляції неповнолітнього в процесі застосування щодо нього домашнього арешту; закріплення норми, яка регламентує порядок застосування домашнього арешту щодо неповнолітнього в установі охорони здоров'я; більш чіткого та повного визначення переліку заборон або обмежень, які застосовуються в процесі

виконання домашнього арешту; розроблення окремого нормативного акта, який детально передбачатиме процедуру застосування домашнього арешту, тощо.

Обґрунтовано необхідність прийняття Закону України «Про домашній арешт», побудованого за аналогією із Законом України «Про попереднє ув'язнення». У ньому мають бути врегульовані правовідносини між особами, до яких домашній арешт застосований як запобіжний захід, учасниками кримінального судочинства, які його обрали, а також посадовими особами, що здійснюють нагляд і контроль за його виконанням, а також виокремлення положень щодо неповнолітніх.

Запропоновано зміни до ч. 2 ст. 492 КПК України та викладення її в такій редакції: «Затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього віком від 16 років у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України».

Обґрунтовано доцільність унесення до КПК України нового спеціального запобіжного заходу щодо неповнолітніх – поміщення неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого до спеціалізованої дитячої установи закритого типу. Це відповідатиме вимогам ст. 13 Пекінських правил та іншим міжнародним правовим актам, а також виступатиме альтернативою тримання під вартою. Поміщення неповнолітнього до спеціалізованої дитячої установи закритого типу може бути застосовано до особи віком від 14 років, яка підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі.

У підрозділі 3.2 «Передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд як спеціальний запобіжний захід» розглядається значення, характеристика та ефективність спеціального запобіжного заходу щодо неповнолітнього та шляхи його вдосконалення на практиці.

Обґрунтовано пропозицію щодо внесення до наукового обігу поняття «спеціальний запобіжний захід», яким слід вважати передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд. Він може застосовуватися винятково до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. Після досягнення особою повноліття чи у результаті укладення нею шлюбу він має бути замінений на інший, що передбачений ст. 176 КПК України.

Передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд має профілактичне значення. Проте за вивченими матеріалами кримінальних проваджень встановлено, що цей запобіжний захід застосовувався вкрай рідко (2,8 %), у клопотаннях слідчих майже відсутні відомості, що характеризують батьків, опікунів чи інших осіб, під нагляд яких передавався неповнолітній.

Обґрунтовано доцільність внесення до кримінального процесуального закону положення про те, що при вирішенні питання про застосування запобіжного заходу щодо неповнолітнього у кожному випадку, з урахуванням думок неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, його захисника, законного представника та обставин кримінального провадження, підлягає обов'язковому розгляду можливість застосування до нього нагляду в порядку, встановленому ст.493 КПК України. У

разі неможливості застосування до неповнолітнього передання під нагляд у клопотанні або ухвалі суду про застосування іншого запобіжного заходу зазначаються обставини, які перешкоджають переданню неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд.

Підкреслено, що обов'язковою умовою передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд є впевненість слідчого, прокурора, слідчого судді (суду) в тому, що батьки, опікуни, піклувальники або адміністрація дитячої установи зможуть забезпечити належну поведінку неповнолітнього, виконання останнім покладених на нього обов'язків та запобігти ризикам, передбаченим ст. 177 КПК України.

Аргументовано, що для забезпечення ефективності та дієвості передання неповнолітнього під нагляд слідчому або прокурору необхідно точно встановити фактичні дані, що характеризують особу, якій неповнолітнього передають під нагляд, а також переконатися, що ці особи мають позитивний вплив на підлітка, правильно оцінюють учинене ним діяння, користуються авторитетом та повагою у неповнолітнього.

ВИСНОВКИ

У висновках дисертації на основі проведеного узагальнення й систематизації наукових уявлень про запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених сформульовано наукові положення та рекомендації, що відповідають вимогам наукової новизни та мають значення для науки й практики, зокрема:

1. В історії становлення та розвитку інституту запобіжних заходів з часів общинного ладу до сьогодні виділено шість основних етапів: 1) XIII ст. – 1742 р.; 2) 1742 – 1864 рр.; 3) 1864 – 1917 рр.; 4) 1917 – 1961 рр.; 5) 1961 – 2012 рр.; 6) після прийняття КПК України 2012 р., кожен із яких характеризується рівнем нормативного врегулювання та ступенем жорстокості стосовно особи, до якої застосовується. Тривалий час порядок застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх не мав чіткого нормативного регулювання (до прийняття КПК 1960 р.).

2. Складність правової природи запобіжних заходів полягає у тому, що вони є найбільш суворими заходами забезпечення кримінального провадження. Вони застосовуються до особи, яка ще не визнана винною у вчиненні злочину, виступають превентивними заходами, що спрямовані на забезпечення кримінального провадження та здійснюють виховний вплив. При застосуванні їх у разі порушення встановлених законом вимог одночасно є заходами кримінальної процесуальної відповідальності.

Доведено, що заходи забезпечення кримінального провадження недоцільно ототожнювати із заходами кримінально-процесуального примусу, оскільки вони співвідносяться як частина й ціле. Усі заходи забезпечення кримінального провадження є заходами кримінально-процесуального примусу. Можливість

застосування кримінально-процесуального примусу передбачають і окремі слідчі (розшукові) дії.

3. З урахуванням зарубіжного досвіду (Франції, США, Польщі, Словенії та ін.) запропоновано доповнити систему запобіжних заходів спеціальним заходом – передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд спеціалізованому органу у справах дітей Національної поліції України (в частині застосування останніми поліцейського заходу «Поліцейське піклування», передбаченого ст. 41 ЗУ «Про Національну поліцію»).

4. Мета застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх повинна мати персоналізований (специфічний) характер та передбачати виховний вплив. Запропоновано класифікувати мету застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх на: забезпечувальну, превентивну та виховну. Підставами обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього є сукупність фактичних даних, які містяться в матеріалах кримінального провадження, що мають доказове значення, наявність яких дозволяє вважати, що підозрюваний може переховуватися від органу розслідування, суду, продовжити займатися злочинною діяльністю, може загрожувати свідку або іншим учасникам судочинства, знищити докази або іншим чином перешкодити провадженню досудового розслідування, а також наявність відомостей про недостатність застосування більш м'яких запобіжних заходів.

5. Обставини, що характеризують особу неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого, мають особливе значення для прийняття об'єктивних та обґрунтованих рішень. Вони дозволяють своєчасно визначити та оцінити безпосередній вплив на ризик (його відсутність) ухилення неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого від виконання процесуальних обов'язків, сприяють ефективності обраного запобіжного заходу.

Запропоновано до клопотання слідчого, прокурора про обрання запобіжного заходу щодо неповнолітнього долучати анкету (звіт) про неповнолітнього, щодо якого ініціюється застосування запобіжного заходу. А також для встановлення обставин психологічної природи, що впливають на обрання запобіжного заходу, пропонується закріпити у КПК України положення про участь спеціаліста-психолога у вивченні особи неповнолітнього, який повинен дослідити характерні психологічні ознаки неповнолітнього, що матимуть значення для обрання ефективного запобіжного заходу.

6. Обґрунтовано ефективність застосування домашнього арешту як альтернативи триманню під вартою щодо неповнолітнього, який підозрюється або обвинувачується у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі, крім випадків, коли неповнолітній вчинив злочин із застосуванням насильства або з погрозою його застосування, якщо злочин спричинив загибель людини, а також якщо щодо неповнолітнього в цьому провадженні вже обирався запобіжний захід у вигляді домашнього арешту. Обґрунтовано необхідність прийняття Закону України «Про домашній арешт», побудованого за аналогією із Законом України «Про попереднє ув'язнення», в якому мають бути виокремлені положення щодо неповнолітніх, а також врегульовані правовідносини між неповнолітнім, щодо якого було обрано домашній арешт як

запобіжний захід, законним представником неповнолітнього та учасниками кримінального судочинства, які його обирали, а також посадовими особами, що здійснюють нагляд та контроль за його виконанням.

Доведено доцільність застосування запобіжного заходу тримання під вартою щодо неповнолітніх, які досягли 16-и років. До осіб віком від 14 до 16 років, які підозрюються чи обвинувачуються у вчиненні злочину, за який законом передбачено покарання у виді позбавлення волі, застосовувати новий спеціальний запобіжний захід – поміщення неповнолітнього до спеціалізованої дитячої установи закритого типу. Там з неповнолітніми будуть займатися відповідні фахівці-педагоги, психологи, які зможуть вплинути на перевиховання неповнолітнього.

7. Передання неповнолітнього підозрюваного чи обвинуваченого під нагляд є спеціальним запобіжним заходом, проте рідко застосовується під час кримінального провадження щодо неповнолітніх. Обґрунтовано, що даний запобіжний захід має профілактичне значення, запропоновано у кожному випадку застосування запобіжного заходу щодо неповнолітнього, з урахуванням думок неповнолітнього підозрюваного (обвинуваченого), його захисника, законного представника та обставин кримінального провадження, розглядати можливість застосування до неповнолітнього нагляду в порядку, встановленому ст. 493 КПК України, для забезпечення прав останнього.

8. Для удосконалення практичної реалізації запобіжних заходів щодо неповнолітніх практичними працівниками запропоновано:

- до неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених у разі відсутності підстав для обрання запобіжного заходу в обов'язковому порядку застосовувати один або декілька процесуальних обов'язків, які передбачені п. 1-5, 7-8 ч. 5 ст. 194 КПК України, за постановою слідчого, погодженою прокурором. Процесуальні обов'язки, які передбачені п. 6, 9, застосовуються виключно за рішенням слідчого судді, суду;

- проведення попереднього допиту прокурором перед обранням запобіжного заходу щодо неповнолітнього;

- при вирішенні питання щодо застосування, зміни чи скасування запобіжного заходу стосовно неповнолітнього слідчим суддею, судом враховувати думку потерпілого;

- встановлювати фактичні дані, що характеризують особу, якій передають під нагляд неповнолітнього.

9. Для удосконалення законодавчого регулювання застосування запобіжних заходів щодо неповнолітніх запропоновано:

- доповнити ч. 1 ст. 177 КПК України «Мета і підстави застосування запобіжних заходів» пунктом 6 – «запобігання спробам особи ухилитися від її видачі та передачі іншій державі»;

- доповнити ч. 3 ст. 184 КПК України «До клопотання слідчого, прокурора про застосування запобіжних заходів додаються» пунктом 4 – «анкета (звіт) про неповнолітнього підозрюваного(обвинуваченого)»;

- доповнити ч. 1 ст. 201 КПК України «Клопотання підозрюваного, обвинуваченого про зміну запобіжного заходу» правом законного представника

неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого подавати до місцевого суду клопотання про зміну запобіжного заходу;

– ч. 2 ст. 492 КПК України «Застосування до неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого запобіжного заходу» викласти в такій редакції: «затримання та тримання під вартою можуть застосовуватися до неповнолітнього віком від 16 років у разі, якщо він підозрюється або обвинувачується у вчиненні тяжкого чи особливо тяжкого злочину, за умови, що застосування іншого запобіжного заходу не забезпечить запобігання ризикам, зазначеним у ст. 177 КПК України».

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Сівак О. В. Генезис становлення й розвитку запобіжних заходів щодо неповнолітніх: вплив історичних чинників на модернізацію законодавства в системі запобіжних заходів / О. В. Сівак // Право і суспільство. – 2014. – № 4. – С. 294-301.

2. Сівак О. В. Правове забезпечення та імплементація міжнародних стандартів в українському законодавстві під час застосування до неповнолітніх запобіжних заходів / О. В. Сівак // Науковий вісник Ужгородського національного університету. (Серія «Право»). – 2014. – Вип. 29. – Т. 2. – С. 188-192.

3. Сівак О. В. Генеза та сучасний стан застосування домашнього арешту щодо неповнолітнього / О. В. Сівак // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». – 2014. – Вип. 5. – Т. 3. – С. 206-211.

4. Сівак О. В. Критерії доцільності й ефективності застосування застави як запобіжного заходу в кримінальних провадженнях щодо неповнолітніх / О. В. Сівак // Вісник Запорізького національного університету. Серія «Юридичні науки». – 2015. – № 1 (II). – С. 221-228.

5. Сівак О. В. Перевиховання неповнолітнього правопорушника через застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / О. В. Сівак // Jurnalul juridicnational: teorieşipractică. National law journal: theory and practice. Национальный юридический журнал: теория и практика. – Молдова. – 2015. – № 2. – С. 145-150.

6. Сівак О. В. Правова природа запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / О. В. Сівак // Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ. – 2016. – № 1 (98). – С. 206-220.

7. Сівак О. В. Домашній арешт як один із запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх / О. В. Сівак // Верховенство права у процесі державотворення та захисту прав людини в Україні : матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 14-15 лют. 2014 р.). – Одеса : ГО «Причорноморська фундація права», 2014. – С. 126-128.

8. Сівак О. В. Features of personal bail application in relation to a minor defendant (Особливості застосування особистої поруки щодо неповнолітнього обвинуваченого) / О. В. Сівак // Проблеми сучасної юридичної науки очима молодих учених : мат. IX міжнар. студент. наук.-практ. конф. іноз. мовами (Харків, 17 квіт. 2014 р.). – Х. : Нац. юрид. універ. ім. Ярослава Мудрого, 2014. – С. 85-86.

9. Сівак О. В. Проблеми застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою до неповнолітніх правопорушників / О. В. Сівак // Правовые реформы в Молдове, Украине и Грузии в контексте евроинтеграционных процессов: матер. Междунар. науч.-практ. конф. (Кишинев, Республика Молдова, 7-8 ноябр. 2014 г.). – Кишинев : Ин-т юрид. и полит. наук Акад. наук Республики Молдова, 2014. – Ч. II. – С. 221-223.

10. Сівак О. В. Ефективність запобіжних заходів щодо неповнолітніх / О. В. Сівак // Використання спеціальних знань під час розслідування корупційних правопорушень : тези наук. доп. і повідомл. на кругл. стол. (Київ, 23 лист. 2014 р.). – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2014. – С. 94-96.

11. Сівак О. В. Вплив на правосвідомість неповнолітнього запобіжного заходу у вигляді застави під час досудового розслідування / О. В. Сівак // Кримінологічна теорія і практика : досвід, проблеми сьогодення та шляхи їх вирішення : тези доп. наук-практ. конф. (Київ, 26 берез. 2015 р.) – К.: Нац. акад. внутр. справ, 2015. – С. 97-102.

12. Сівак О. В. Реалізація функції перевиховання неповнолітнього правопорушника через застосування запобіжного заходу у вигляді тримання під вартою / О. В. Сівак // Оперативно-розшукова діяльність та кримінальний процес: теоретико-праксиологічний дискурс щодо їх співвідношення в умовах реформування ОВС : Міжнар. наук.-практ. конф. (Одеса, 22-23 квіт. 2015 р.). – Одеса : Одеський держ. ун-т внутр. справ, 2015. – С. 150-151.

13. Сівак О. В. Сутність правової природи запобіжних заходів, які застосовуються до неповнолітніх у кримінальному провадженні / О. В. Сівак // Правоохоронна та правозахисна діяльність поліції в умовах формування громадянського суспільства в Україні : матер. підсум. наук.-практ. конф. (Київ, 9 квіт. 2016 р.). – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 131-136.

14. Сівак О. В. Запобіжний захід передання неповнолітнього підозрюваного, обвинуваченого під нагляд – ефективність його застосування / О.В. Сівак // Наукове забезпечення досудового розслідування: проблеми теорії та практики : тези доп. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Київ, 8 лип. 2016 р.) – К. : Нац. акад. внутр. справ, 2016. – С. 150-152.

АНОТАЦІЯ

Сівак О. В. Запобіжні заходи у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. – *Рукопис.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Національна академія внутрішніх справ, Київ, 2016.

На основі комплексного дослідження запобіжних заходів у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених розроблено теоретичні положення та практичні рекомендації щодо застосування таких заходів забезпечення кримінального провадження.

У роботі проаналізовано процес виникнення та розвитку інституту запобіжних заходів, погляди вчених щодо їх визначення, запропоновано авторську редакцію поняття «запобіжні заходи». Здійснено аналіз кримінально-процесуального законодавства зарубіжних країн, що регулює порядок застосування запобіжних заходів до неповнолітніх. Досліджено ефективність процесуальної діяльності під час застосування, зміни та скасування запобіжних заходів щодо неповнолітніх підозрюваних, обвинувачених. Розроблено науково обґрунтовану концепцію про доцільність збільшення кількості спеціальних запобіжних заходів, альтернативних триманню під вартою, у кримінальному провадженні щодо неповнолітніх. Сформульовано низку пропозицій для зміни та доповнення норм КПК України, які стосуються кримінального провадження щодо неповнолітніх, для законного та ефективного застосування, зміни та скасування запобіжних заходів.

Ключові слова: запобіжні заходи, спеціальний запобіжний захід, застосування, зміна та скасування, процесуальний порядок, кримінальне провадження, неповнолітній підозрюваний, обвинувачений, клопотання, законний представник, слідчий, прокурор, слідчий суддя.

АННОТАЦІЯ

Сивак О. В. Мери пресечения в уголовном производстве в отношении несовершеннолетних. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Национальная академия внутренних дел, Киев, 2016.

Диссертация является комплексным научным исследованием, в котором выявлены и представлены теоретические и практические проблемы применения мер пресечения к несовершеннолетним. На основе анализа этих проблем сформулированы и обоснованы выводы, позволяющие усовершенствовать институт мер пресечения в уголовном производстве, а также иные нормы УПК Украины в контексте предмета исследования.

На основании анализа различных научных источников сформулировано авторское определение понятия «меры пресечения». Они являются наиболее строгими мерами процессуального принуждения, ограничивают конституционные права граждан, не нарушая принципа презумпции невиновности. Их применение допускается судом на основании ходатайства следователя, согласованного с прокурором, в отношении подозреваемого или обвиняемого. Они имеют превентивный (профилактический) характер и способствуют успешному осуществлению досудебного расследования и судебного рассмотрения уголовных правонарушений, обеспечивают выполнение подозреваемым, обвиняемым процессуальных обязанностей, а также предупреждают попытки его возможного неправомерного поведения. Цель и основания применения таких мер предусмотрены ст. 177 УПК Украины. В отдельных случаях они могут

рассматриваться в качестве процессуальной реакции на допущенное нарушение и одновременно являются мерами уголовно-процессуальной ответственности.

Освещен исторический аспект возникновения и развития института мер пресечения в уголовном судопроизводстве. Проведён анализ зарубежного законодательства, регулирующего процесс применения мер пресечения в отношении несовершеннолетних.

Выдвинуты и обоснованы предложения, сориентированные на обеспечение прав и свобод несовершеннолетних, в отношении которых применяется мера пресечения, а также направленные на повышение эффективности применения этих мер органами уголовного преследования и судом.

На основе специальной юридической литературы обоснована целесообразность дополнения системы мер пресечения новыми, применяемыми в отношении несовершеннолетних, а именно: 1) передача несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого под надзор полиции по делам детей; 2) помещение несовершеннолетнего подозреваемого или обвиняемого в специализированное учреждение закрытого типа для несовершеннолетних. Сформулирована и предложена редакция соответствующих норм УПК Украины.

При избрании меры пресечения в отношении несовершеннолетнего предлагается принимать во внимание возраст несовершеннолетнего на данный момент, а не на его возраст к моменту совершения преступления (не распространяя данное правило на лиц, отстающих в психическом развитии), так как достижение совершеннолетия подозреваемым, обвиняемым устраняет возрастную специфику применения к нему мер пресечения. С учетом изложенного предлагается в ст. 493 УПК Украины указать, что ее положения распространяются на лиц, не достигших 18-летнего возраста к моменту решения вопроса об избрании меры пресечения, а также на лиц, достигших этого возраста, но отстающих в своем психическом развитии от уровня такого возраста.

Обосновывается, что при избрании меры пресечения в отношении несовершеннолетнего должны учитываться возможности воспитательного воздействия соответствующей меры пресечения. В каждом случае с учетом мнений несовершеннолетнего подозреваемого, обвиняемого, его защитника, законного представителя и материалов производства подлежит обязательному рассмотрению возможность применения к нему присмотра в порядке, установленном ст. 493 УПК Украины.

Указаны недостатки и ошибки, которые допускаются органами досудебного расследования и судом при применении мер пресечения в отношении несовершеннолетних. Сформулирован ряд изменений и дополнений в нормы УПК Украины, регулирующие порядок производства о правонарушениях несовершеннолетних.

Ключевые слова: меры пресечения, специальная мера пресечения, применение, изменение и отмена, процессуальный порядок, уголовное производство, несовершеннолетний подозреваемый, обвиняемый, ходатайство, законный представитель, следователь, прокурор, следственный судья.

SUMMARY

O.V. Sivak. Precautions in criminal proceedings in relation to minors.
–*Manuscript.*

The thesis is for candidate degree of legal sciences in the field 12.00.09 – Criminal Procedure and Criminalistics, Forensic Examination; Operational-Search Activity. – The National Academy of Internal Affairs, Kyiv, 2016.

Based on a comprehensive research of precautions in criminal proceedings for juvenile suspects and accused the theoretical principles and practical recommendations of the using such measures of criminal proceedings have been developed.

The work has been analyzed the process of emergence and development of the institute of preventive measures. Scientists' views on the concept of this type of measures of the criminal proceedings have been analyzed; as a result it has been presented the authorized version of the concept of "precaution". The analysis of the criminal procedure law of foreign countries of regulating the order of preventive measures for minors has been done. It has been researched the effectiveness of procedural activities in the application, their crushing and cancellation precautions for juvenile suspects and accused. The science-based concept has been developed about the expediency to increase the number of special preventive measures that are alternative to detention in the criminal proceedings in relation to minors. There are formulations of a number of proposals for amendments to norms of Code of Ukraine concerning the criminal proceedings in relation to juveniles for legitimate and effective using, modification and cancellation precautions.

Keywords: precaution, special precaution, using, change and cancellation procedural order, criminal proceeding, juvenile suspect, petition, legal representative, investigator, prosecutor, investigating judge.